

A NYELVPOLITIKA BRAZIL MEGKÖZELÍTÉSÉRŐL: A NYELVI IMPORTTÓL A NYELVI TŐKÉIG

BABOS KRISZTINA¹

Összefoglalás

Jelen tanulmány kiindulópontja a portugál nyelvet érintő nyelvpolitikai intézkedéseket feltáró kutatásom eredményeit leíró doktori értekezésem. E tanulmány alapján tartott előadás keretében céloom a címben megjelölt kérdéskörhöz kapcsolódóan az egyes kutatási fázisokban feltárt vonatkozó tények és összefüggések összefoglaló bemutatása. A nyelvpolitika, a többközpontú nyelvek fogalmainak rövid tisztázása után a nyelvek dinamikus gravitációs modelljének rövid bemutatásán keresztül definiálom a portugál helyét a nyelvek világot átszövő hálójában. A nyelvi pluralizmust kísérő nyelvi konfliktusok hátterében álló nyelvpolitikai stratégia, a nyelvi export és a nyelvi tőke fogalmát összekapcsolva világítok rá a brazil nyelvpolitikai gyakorlatban érintett területek rövid számbavétele mellett a portugál nyelvi exporttal ellentétes irányú brazil nyelvpolitikai gyakorlatban érintett meghatározó folyamatok összességére, és jellemezem a brazil nyelvpolitikai törekvéseket és azok lehetséges következményeit.

Kulcsszavak

Brazília, nyelvi konfliktus, nyelvi tőke, nyelvpolitika, portugál nyelv

Zusammenfassung

Diese Studie beruht sich auf den Ergebnissen der Forschung für meine Dissertation, in der ich die sich auf die portugiesische Sprache bezogenen sprachpolitischen Maßnahmen geschildert habe. Im Rahmen des Vortrags habe ich mir das Ziel gesetzt, einige Zusammenhänge der in den einzelnen Forschungsphasen erschlossenen Thesen darzustellen. Nach der kurzen Erklärung der Begriffe der Sprachenpolitik und der plurizentrischen Sprachen definiere ich durch die Präsentation des Gravitationsmodells der Sprachdynamik die Stellung der portugiesischen Sprache im Hierarchiegefüge der Sprachen der Welt. Durch die Begriffe, der im Hintergrund der Sprachkonflikte einsetzbaren Strategie, des Exports der Sprachen und des Sprachkapitals weise ich auf sprachpolitische Maßnahmen in Brasilien hin. Ich versuche die Gesamtheit der die Sprachenpolitik bestimmenden Prozesse – den Import der Sprachen in Brasilien – zusammenzufassen, und ich beschreibe die sprachpolitischen Bestrebungen des Staates und deren mögliche Folgen hinsichtlich des Portugiesischen.

Schlüsselbegriffe

Brasilien, portugiesische Sprache, Sprachenpolitik, Sprachkapital, Sprachkonflikt

¹ adjunktus, Budapesti Gazdasági Főiskola, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Kar, Turizmus-Vendéglátás Szaknyelvi Intézeti Tanszék, e-mail: baboskrisztina@gmail.com

A nyelvpolitika egy beszélő közösségen belüli társadalmi és egyéni kommunikáció eszközére irányuló döntések és intézkedések összessége, amelyek mind az egyéni, mind a társadalmi nyelvhasználat fejlődését, a nyelvhasználati terek alakulását a személyiség és területi elviség mentén befolyásolják. Egy beszélő közösség határai azonban nem mindig esnek egybe egy állam, egy nemzet határaival. Olyan jogi helyzet is fennállhat, amikor egy nyelv több államban hivatalos nyelv, vagy azok egyike (Szépe 2001). Azokat a nyelveket, amelyeket több országban használnak széleskörűen úgynevezett emelkedett funkciókban, többközpontúnak nevezik. A nyelvek egy- vagy többközpontúságának megítélése is nyelvpolitikai kérdés. Többközpontú standard nyelvekről beszélünk olyan esetekben, ahol egy nyelv kettő vagy annál több egymástól térben külön fekvő területen uralkodó. Heinz Kloss ilyen többközpontú nyelvnek tartja a brit és az amerikai angol változatot és példaként említi a portugál nyelv európai és dél-amerikai változatát (Kordíć 2009).

A nyelvek világát átszövő dinamikáját mutatja be az eredetileg Abram de Swaan által 1993-ban felállított, majd a francia szociolingvista Louis-Jean Calvet, és később maga a holland politológus által is tovább finomított gravitációs modell, amely szerint a világ nyelvei között alacsonyabb szinten lévő nyelvek egy magasabb szinten beszélt nyelvhez csapódnak, és azok vonzáskörzetében folyamatos mozgásban vannak. Gravitációnak nevezik, amikor a kisebb számú beszélővel bíró nyelvek a nagyobb mozgástérrel bíró nyelv befolyásolási körzetében köröznek, mint egy galaxisban. A hipercentrális, nemzetközi kapcsolatokban használatos, szinte minden országban fontos szerepet játszó angol áll a legnagyobb, a legkülső és legexpandálóbb körön. A második – egy nagy külső, expandáló – körben mozgó francia, spanyol, orosz, japán, kínai, olasz stb., úgynevezett nemzetközi, szupercentrális nyelvek között jelenik meg a portugál. Ezek a nyelvek egy vagy több országban hivatalos státuszúak, mind nemzetek felett, mind kontinensek között széles körben használatban vannak, diffuzionálnak (Hamel 2007).

Kutatásaim eredményeként megállapítható, hogy a portugál egy szupranacionális, több kontinensen használatban levő, kilenc országban hivatalos státuszú, többközpontú, legalább két – egy portugáliai és egy braziliai – normatív központtal rendelkező, széles körben, dinamikus diffuzionáló tetőnyelv, amely a különböző területi sajátosságok eredményeképpen kialakult változati rétegződések miatt nem rendelkezik egységes diarendszerrel (Crystal 2003,62; Endruschat-Schmidt-Radefeldt, 2006, 230; Baxter 1992,11; Rosa 2007,139; Llari-Basso 2006, 213; Hamel 2007,157).

A mai társadalmakban a nyelvi pluralizmus általános jelenség, mely szerint egy bizonyos, több különálló területen egyidejűleg használt nyelv és annak változatai kapcsolatban állnak egy másik, vagy több nyelvvel illetve annak változataival. Labrie három bizonytalansági tényezőt sorol fel az egymással kapcsolatban álló nyelvek és nyelvváltozatok együttélésében: a változatosságot, vagyis a szinkron dimenziót; a változást, azaz a diakron dimenziót; valamint az elterjedést, tehát a tér- és időbeli dimenziót. A szabályozás és a nyelvpolitika metszéspontjában körvonalazódó folyamatot három szakaszra bontja. Az egymás mellett élő nyelvek vagy nyelvváltozatok harmonikus együttélése és fejlődése esetén beszél nyelvi konszenzusról. Ha nyelvek vagy nyelvváltozatok háttérbe szorulnak, kitör a nyelvi konfliktus, illetve éppen maga a nyelv is képezheti konfliktus alapját, egy olyan értéket, amiért harcolni kell. A nyelvi konfliktus az adott nyelvet beszélő szocioökonómiai, szociokulturális és/vagy etnikai tényezők által önmagát másikkal szemben meghatározó csoport önmegvalósítási kísérleteiből fejlődő nézetek szóban vagy írásban kifejtett ütköztetése, amely a konfliktus terjedésének mértékétől függően a legkülönbözőbb formákat öltheti. A konfliktus feloldásához kompromisszum szükséges, a kompromisszumok pedig hatalmi, vagy pontosabban erőviszonyok alapján születnek (Labrie 1999).

A nyelvi diarendszer(ek)e)t érintő, átalakító, összefogó vagy azokat egymástól elhatároló nyelvpolitikai döntések és beavatkozások történelmi eseményekhez, pontosabban

fordulatokhoz kapcsolódó láncszemek. A portugál nyelvet érintő nyelvpolitikai beavatkozások és/vagy be nem avatkozások² sorozatának, valamint a fentiek alapján felmerülő konfliktusok és azok hatásainak, továbbá következményeinek vizsgálatához visszatekinttem az adott terület, illetve a beszélő közösség létrejöttére és átalakulási folyamataira, így tudtam feltárni a nyelvpolitikai intézkedések implicit – rejtett, burkolt, közvetett, lazább – és explicit – világosan kifejezett, egyértelműen megnyilvánuló, közvetlen, vagyis a szorosabb összefüggésekben történő megnyilvánulási – formáit.

A nyelvi konfliktusok megoldásának hátterében Klaus Bochmann elkülöníti egymástól az úgynevezett nyelvpolitikai ideológia aspektuspárjait, és történelmi szempontból különböző nyelvpolitikai stratégiákat mutat be: nyelvi exportnak nevezi egy nyelvnek a kulturális propagandával összekapcsolódó külföldi terjesztését (Bochmann 1993). A portugál nyelv világot meghódító körútjának – nyelvi exportjának – kiindulópontjaként a portugál tengerészek 15. századtól kezdődő felfedező útjai tekinthetők. Kijelenthetjük, hogy a felfedezések és hódítások története gyakorlatilag a portugál nyelv terjeszkedésének története.

A 14. és 16. századok közötti időszakban a portugál hódítással együtt a nyelv elterjedt Ázsia, Afrika és Amerika számtalan részén. A 16. században Ázsia és Afrika egyes területein már nemcsak a gyarmati közigazgatásban és a kereskedelemben volt használatos, hanem a helyi kommunikációban is igen gyakran előfordult. A portugál felfedezéseket mozgó kereskedelmi érdekek érvényesítése mellett a kereszténység és a portugál nyelv terjesztése is két további célként szerepelt (Saraiva 2010). Az értekezésben tárgyaltam a különböző területeken történő terjeszkedés mérföldköveit és következményeit, bemutattam az egyes országokat jellemző nyelvi helyzetet, a portugál nyelv hivatalos státuszát érintően a más nyelvek együttélésével kapcsolatos legfontosabb jellegzetességeket. Kiindulópontom minden egyes ország esetében az volt, hogy a bochmanni értelemben megvalósult nyelvi export során a gyarmatosítók által a gyarmatokra szállított nyelvi tőke mindenütt ugyanabban a formában jelent meg. A kutatás során feltártam, hogy e szimbolikus tőke megjelenése az adott területen, a helyi körülmények között igencsak különféle módon került és kerül felhasználásra és befektetésre.

Bourdieu társadalmi és politikai értelmezéseinek egyik kulcskategóriája a fent használt szimbolikus tőke fogalma. A francia szociológus a kapcsolati, társadalmi, vagy tekintélytőke mellett a nyelvet is szimbolikus tőkének tartja, s abból indul ki, hogy a nyelv is az anyagi javak működési logikáját követi: rendelkezik a csere általános vonásaival, (be)szerezhető, felhalmozható, lecserélhető. S nem utolsósorban kitart amellett, hogy a nyelv birtoklása hatalmat épít. Bourdieu szerint a 20. században a szimbolikus tőkefajták politikai hatalomszerző- és megtartó eszközzé és ezáltal az egyik legfontosabb tőkévé váltak. Hangsúlyozza, hogy a tényleges nyelvi konfliktusok konkrét viszonyok között folynak, s a nyelvek küzdelmét a piaci folyamatokhoz hasonlítja. A nyelv szimbolikus vagyontárgyként különböző értéket kaphat, attól a piactól függően, ahol áruba bocsátják. A nyelvi piacon kétféle mozgást állapít meg, amiket egyrészt az egységesítő törekvések összessége, másrészt a szelektivitás jellemez. Kitér a gyarmatosítók és gyarmatosítottak helyzetére, amely nemcsak politikai, hanem nyelvi szempontból is különbözik egymástól, mind hatalmi, piaci lehetőségeiket tekintve, mind az egyéni és állami érdekekre vonatkozóan (Bourdieu 1978). Bourdieu szótárában³ a kulturális tőke fogalmának három megjelenési formája létezik. Tárgyasult tőkének nevez minden olyan hasznót termelő eszközt, amelyben megtestesül a

² Amikor a nyelvi konfliktus elkerülése vagy tudomásul nem vétele érdekében a be nem avatkozás, a – *laissez faire* – „legyen, aminek lennie kell” jelenség uralkodik: a dominált nyelveket használók jogai nincsenek rögzítve, ezek más, nem a nyelvhasználatról szóló szabályozásokból és dokumentumokból vezethetők csak le. (Ortutay 2011,246-247)

³ Bourdieu, Pierre (2002): *Le Magazine de l'Homme Moderne et la liste Champs*. In: *homme-moderne.org/societe/socio/bourdieu/lexique/index2.html*, letöltés ideje: 2014.02.09.

tudás, ez megfogható, továbbadható, sokszorosítható és értékesíthető, átruházható. Intézményesült tőkeként tart számon minden olyan okiratot, fokozatot, stb. amely igazolja a tudás birtoklásának tényét. A francia szociológus inkorporált jelzővel illeti a kulturális tőke megjelenésének azon formáját, amely csak személyes erőfeszítéssel szerezhető meg, tartós készség, ami a családon belüli elsajátítás, nevelés, valamint a további oktatás, képzés által válik az egyén szerves részévé. A nyelv ezen az elven működő inkorporált kulturális tőke.

Tekintsük tehát a portugál nyelvet Bochmann és Bourdieu értelmezéseit összekapcsolva egy szimbolikus tőkét jelentő piaci exportcikknek, s nézzük meg a továbbiakban, hogy milyen tendenciák figyelhetők meg vele kapcsolatban a gyarmatosító és gyarmatosított Brazília nyelvi piacán zajló folyamatok hátterében. A piacon a csere tárgyat képező termékek esetében a népszerűsítő intézkedések segítik a termék piaci bevezetését és értékesítését, amely utóbbi alatt ne csak azt értsük, hogy a nyelv milyen módon tud egyre nagyobb körben hódítani, vagy használatba kerülni, hanem azt is, hogy az adott területen, a gyarmatosított terület(ek)en, miként tudott és tud szellemi, kulturális értéket képviselni, identitást formálni.

Felmerül az a kérdés, hogy ezeknek a folyamatoknak vannak-e a portugál nyelv két normatív központjára közvetlenül vagy közvetetten ható következményei. Az alábbiakban rávilágítok arra, hogy a történelmi gyarmatosítás, vagyis a nyelv modernkori terjesztése során ennek a szimbolikus tőkének, a portugál nyelvnek nemzetközi státusz-alakulását – egy meghatározott területen, jelen esetben, Braziliában – érintő nyelvpolitikai intézkedések sorozata milyen irányban befolyásolhatja vagy alakíthatja át az eredeti – az ország területére a portugálok által exportált, a Braziliában több más nyelvvel együtt importált – nyelvi tőke fejlődésének és terjeszkedésének folyamatát.

A Pedro Álvares Cabral, portugál tengerész által vezetett, Indiába tartó flotta 1500. április 21-én fedezte fel Braziliát. Több mint háromszáz évig tartó gyarmati viszony után a függetlenségi háború 1824. március 8-án a portugálok fegyverletételével ért véget, március 25-én hirdették ki Brazília első alkotmányát. 1825. augusztus 29-én Portugália is elismerte Brazília függetlenségét. Az 1830-as évek elején Brazília független állam volt, monarchia, amelynek élén egy kisgyermek állt⁴. A gyarmatosító portugálok inváziója után, a gyarmati korszakban és a monarchia idején a legnagyobb számú betelepülő Portugáliából érkezett. Brazília emigrációtörténetéről az 1530-as évektől kezdve tesz említést a szakirodalom⁵. Az ország elsődleges társadalmi, gazdasági és nyelvi változásainak leglényegesebb hatásait a tömeges bevándorlás okozta, a főleg európai országokból útnak induló külföldiek munkalehetőség és társadalmi felemelkedés reményével érkeztek az Új Világba. A Brazil Földrajzi és Statisztikai Hivatal (*Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística - IBGE*) tíz-évenkénti periódusokra bontva, nemzetiség szerint tartja nyilván az országba települteket⁶. Az itt szereplő adatok szerint az első nagy korszakban németek, japánok, olaszok, portugálok, spanyolok, szírek és törökök emigráltak az országba, a másodikban továbbra is Németországból, Japánból, Olaszországból, Portugáliából és Spanyolországból érkeztek a legnagyobb számban. Ezen országok mögé az idők folyamán még felsorakozott Kína, Dél-Korea, Lengyelország, Franciaország, Libanon, Izrael, Bolívia és Paraguay. A fenti felsorolás számadatok nélkül is alátámasztja azt a tényt, hogy a különböző országokból az ide érkező különböző népcsoportok letelepedésének következtében több nyelv él együtt az állam területén.

⁴ I. Péter 1831-ben visszatért Portugáliába, hogy részt vegyen az ottani trónharcokban. 5 éves fia, II. Péter lett az új uralkodó.

⁵ *História Da Imigração No Brasil*. historiadosbrasil.net/imigracao/, letöltés ideje: 2014.07.01.

⁶ *Estatísticas do povoamento- Imigração total - períodos anuais*. In: brasil500anos.ibge.gov.br/estatisticas-do-povoamento/imigracao-total-periodos-anuais, *Estatísticas do povoamento- Imigração por nacionalidade*. In: brasil500anos.ibge.gov.br/estatisticas-do-povoamento/imigracao-por-nacionalidade, letöltés ideje: 2014.05.31.

Braziliában a 2010-es népszámlálás adatai szerint 190.732.694 millió ember él⁷. A Portugál Nyelvű Országok Közössége (*Comunidade dos Países de Língua Portuguesa – CPLP*) oldalán található adatok szerint a népesség 100 százaléka beszél portugál nyelven⁸. Az 1988. október 5. óta hatályban levő alkotmány⁹ 13. cikkelyében szerepel, hogy a Brazil Szövetségi Köztársaság hivatalos nyelve a portugál. Az alkotmány III. bekezdésének brazil nemzetiségre vonatkozó részében érdekes az a tény, hogy minden portugál nyelvű országból származó lakos egy év megszakítatlan brazíliai tartózkodás és erkölcsi alkalmasság esetén a törvényben előírtak alapján állampolgárságért folyamodhat. A III. fejezet 1. paragrafusának az oktatásról szóló 210. cikkelye szerint az állam minden állampolgár számára garantálja az alapfokú oktatás körülményeit, a 2.§ szerint az alapfokú oktatás portugál nyelven történik, az őslakos közösségeknek biztosítják anyanyelvük használatát és a tanulási folyamatot. A VIII. fejezetében tér ki az alkotmány az indián őslakosság jogaira, a 231. cikkelyben van rögzítve, hogy elismerik ezen közösségek társadalmi rendszerét, szokásait, nyelveit és hagyományait. Területi előjogaikat fenntartják, megjelölik azokat, védik és tisztelik javaikat, tulajdonukat.

Az *Ethnologue*¹⁰ szerint a hivatalos portugál nyelvet Braziliában 187.000.000 ember beszéli. Oktatási nyelvként regisztráltak az adatbázisban többnyire egynyelvűek által használt 4, és további 24 fejlődő nyelvet. A mindennapi közvetlen kommunikáció eszközeként aktív nyelvként használnak az ország területén még 32 nyelvet. Veszélyeztetettként tartanak nyilván 35, összesen 89.965 beszélővel rendelkező nyelvet. Az adatbázis alapján változásban lévő nyelvek közé tartozik 21 nyelv, amelyeket összesen 3.048.550 ember használ. 24 nyelvet regisztráltak haldokló nyelvekként. A felmérések alapján 37 nyelvről állítják az adatbázis munkatársai, hogy kihalt állapotban van, 39 nyelvet tartanak szunnyadó nyelvenek. Az aktuális adatok alapján 22 nyelv halt ki Braziliában. A világ nyelveinek változásait állandóan követő rendszerben Braziliában 1.500.000 bevándorló nyelve a német, és még többek között 460.000 spanyol, 380.000 japán, 50.000 olasz és 37.000 koreai anyanyelvűt regisztráltak¹¹.

A 2010. évi brazíliai népszámlálás egyik fő törekvése az őshonos lakosság etnikai hovatartozásának, nyelvhasználatának és földrajzi eloszlásának felmérése volt. Az összesen 896.900 őslakos 305 különböző etnikumhoz tartozik, melyek közül a legnépesebb a 6,8 százalékkal bíró tikúna. A népszámlálás során az ország területén 274 nyelvet regisztráltak, az 5 évnél idősebb bennszülött lakosság körében 37,4 százalék beszél egy őshonos nyelvet, és 76,9 százalékuk beszél portugálul.¹²

Az országban 1999 óta működik a Nyelvpolitikai Kutató- és Fejlesztő Intézet (*Instituto de Investigação e Desenvolvimento em Política Linguística – IPOL*)¹³, egy nonprofit, kulturális és oktatási jellegű intézmény, amelynek központja Florianópolisban, Santa Catarina államban található, és amely a társadalmi érdekek képviselőjét tűzte ki célul. Az intézet munkatársai között antropológusokat, szociológusokat, nyelvészeket, oktatási

⁷ *Censo 2010*. In: saladeimprensa.ibge.gov.br/noticias?view=noticia&id=1&idnoticia=2194&busca=1&t=censo-2010-populacao-indigena-896-9-mil-tem-305-etnias-fala-274, letöltés ideje: 2014.06.30.

⁸ *Falantes de Português*. In: observatorio-lp.sapo.pt/pt/dados-estatisticos/falantes-de-portugues-literacia, letöltés ideje: 2014.05.28.

⁹ *Constituição da República Federativa do Brasil*. A Brazil Szövetségi Köztársaság Alkotmánya, In: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/Constituicao/Constituicao.htm, letöltés ideje: 2014.06.30.

¹⁰ Az *Ethnologue: Languages of the World* az 1934-ben alapított SIL International – Summer Institute of Linguistics - publikációja, a nonprofit szervezet célja a világ nyelveinek felkutatása, tanulmányozása, fejlődésének támogatása. A szervezet által működtetett és folyamatosan frissített adatbázisnak a nyelvek státuszára vonatkozó leírásai kétféle típusú információt tartalmaznak. Ebben az előadásban az adott nyelv általános fejlődését vs. veszélyeztetettségi fokát jelölő „A generációk közti nyelvtáradást érintő zavaró tényezők bővített fokozatú skálája” (EGIDS=Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale) alapján megnevezett kategória-besorolást használom., In: *ethnologue.com*, letöltés ideje: 2014.05.30.

¹¹ *ethnologue.com/country/BR*, letöltés ideje: 2014.07.01.

¹² *Censo 2010*, letöltés ideje: 2014.06.30.

¹³ *ipol.org.br/*, letöltés ideje: 2014.06.30.

szakembereket és bölcslelettudományokkal foglalkozó kutatókat találunk. Tevékenységének fókuszában többek között az őslakosság és a bevándorlók nyelveivel, valamint a határ menti nyelvekkel kapcsolatos tevékenységek állnak. Az intézet együttműködik több nemzeti, állami és városi szervezettel egész Brazíliában, de más dél-amerikai országok területén működő szervezetekkel is. Az elmúlt években az intézet tevékenységének súlypontja a kétnyelvű és interkulturális nevelésre helyeződött, nyelvi népszámlálásokat és leltárokat, szociolingvisztikai megfigyeléseket végeztek. Munkatársai elsősorban nyelvpolitikai projekteket dolgoznak ki és valósítanak meg, nyelvi oktatási programokat kezdeményeznek a szükséges metalingvisztikai fejlesztések tükrében, továbbá a nyelvek területén uralkodó kritikai elgondolásokat figyelembe véve igyekeznek a nyelvpolitikai intézkedések megértését és az ezen a területen fejlődő új politikai elképzeléseket alátámasztani és támogatni. Az intézmény nyelvpolitikai kutatásokat támogat, ösztönzi a nyelvpolitika területén kutató szakembereket, nyelvpolitikai tanulmányokat közöl, terjeszt és fordít, a tudománynak szentelt dokumentációs központot üzemeltet, támogatja a kevesebb beszélővel rendelkező nyelveket, nyelvpolitikai érdekekkel érvel a Mercosul¹⁴ színterein, és nemzetközi téren képviseli azokat. Kulturális, oktatási és nyelvpolitikai rendezvényeket, tanfolyamokat, kutatásokat szervez. Irodalmi, zenei, művészeti és audiovizuális műveket publikál, ösztönzi az internethasználatot mint kulturális terjeszkedési és kommunikációs formát. Megállapodásokat köt brazil és más nemzeti kulturális szervekkel a kulturális csereprogramok és eszmecserék megvalósítására. Tevékenységével ápolja és őrzi a kulturális javak örökségét. Értekezésemben bemutattam olyan konkrét nyelvpolitikai intézkedések kiindulópontjait és alkalmazásának területeit, mint például az őshonos nyelvek tanárképzési rendszerét, a hunsrückisch, a pomeráni, a talian nyelvek hivatalos státuszának körülményeit. Az intézet aktivitása egy olyan hozzáállásra irányítja a figyelmet, amely szerint a többnyelvű Brazíliának továbbra is a többnyelvűség útján kell haladnia, és hogy a brazil társadalomban szervesen integrálódott különféle nyelvi közösségeknek – a nyelvi jogok egyetemes nyilatkozatában¹⁵ foglaltakkal egyetértésben – joguk van megőrizni nyelveiket, kultúrájukat és nemzeti jellegzetességeiket. Az IPOL tehát ennek jegyében igyekszik a Brazíliát formáló nyelvi közösségeket támogatni és minden nyelvpolitikai téren felmerülő kérdést megválaszolni.

Példaértékű kezdeményezés az a nyelvi nyilvántartás, amely Brazília nyelvi örökségének megteremtését szolgálja, és a régióban beszélt nyelveket, nyelvváltozatokat a digitális haláltól is megmentheti¹⁶. A nyelvekkel kapcsolatos jogok, az ország területén együtt élő nyelvek szabályozása iránt felmerült igény kapcsán a Képviselői Kamara Oktatási és Kulturális Bizottságának kezdeményezésére szerveztek 2006 márciusában Brazíliavárosban egy az ország nyelvi sokféleségéről szóló szemináriumot (*Seminário sobre a Diversidade Linguística Nacional*), azzal a célkitűzéssel, hogy megalkossák a nyelvek regiszterének könyvét. Ennek a munkának a koordinációjára létrehoztak egy, az ország nyelvi sokféleségét kutató, különböző közéleti szervek¹⁷, az IPOL és a UNESCO képviselőiből álló munkacsoportot (*Grupo de Trabalho sobre a Diversidade Linguística do Brasil - GTDL*), amit a Történelmi, Művészeti és Kulturális Örökség Intézetének (*Instituto do Patrimônio*

¹⁴ *Mercado Comum do Sul* (Dél-amerikai Közös Piac), mercosur.int/, letöltés ideje: 2014.06.30.

¹⁵ *A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*.

In: mnyknt.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=101&Itemid=30#j04, letöltés ideje: 2015.07.21.

¹⁶ Kornai András rámutat arra, hogy a digitális korban másképp élnek a nyelvek és másképp is hálnak ki. Cikkében először a nyelvek éle tképességének hagyományos kritériumait gondolja újra a digitális térben. Kornai András (2013): *Digital language death (Digitális nyelvhalál)*. PLOS ONE, nyest.hu/hirek/nyelvhalal-a-digitalis-korban, letöltés ideje: 2014.07.07.

¹⁷ *Câmara dos Deputados, Ministério da Educação, Ministério da Justiça, Ministério da Ciência e Tecnologia, Ministério do Orçamento e Gestão*

Histórico Artístico e Cultural – IPHAN)¹⁸ akkori igazgatója koordinált. A két évig tartó munka lezárását egy nyilvános értékeléssel zárták. A GTDL munkamódszerét, célkitűzéseit, kutatásait és eredményeit összefoglaló dokumentumot¹⁹ tekintem az egyik irányadónak a Brazília nyelvi sokszínűséget ápoló nyelvpolitikáját bemutató összefoglalóban. A munkacsoport kidolgozta a nyelvi sokféleség nyilvántartásának fő kategóriáit. A bennszülöttek alacsonyabb és magasabb számú beszélővel rendelkező nyelvei, az emigráció, a jelnyelv, az afro-brazil közösségek által beszélt és a kreol nyelvek területén folytatott kutatások alapján határozták meg a Nyelvi Sokszínűség Nemzeti Nyilvántartásának (*Inventário Nacional da Diversidade Lingüística - INDL*) hat fő csoportját: a portugál nyelv nyelvváltozatai, a bennszülöttek, a bevándorlók, az afro-brazil közösségek nyelvei, a brazil jelnyelvek és a kreol nyelvek (*variedades dialetais da língua portuguesa; línguas indígenas, línguas de imigração; línguas de comunidades afro-brasileiras; línguas brasileiras de sinais; línguas crioulas*) szerepelnek a nyilvántartásban. Ez a dokumentum, ez a kétéves projekt szolgált alapjául a Brazília akkori elnöke, Luiz Ignácio Lula da Silva által 2010. december 9. napján közzétett, a Nemzeti Nyelvi Sokféleség Nyilvántartását elismerő 7387. számú rendeletének²⁰, amelyben a brazil társadalom nyelvi sokszínűségének elismerése és támogatása hivatalossá vált.

A Kulturális Minisztérium (*Ministério de Cultura*) égisze alatt továbbra is működő részleg feladata a brazil állam területén élő különféle etnikai csoportok nyelvének azonosítása, dokumentációja, elismerése és védelme. A 2. cikkelyben megfogalmazódik az az elvárás, amely szerint minden leltárba vett nyelvnek tükröznie kell a brazil társadalomban élő nyelvi közösségek beszélőinek emlékezetét, történelmét és identitását. A 3. cikkben az áll, hogy minden leltárba vett nyelv megkapja a Kulturális Minisztériumtól a Brazil Kulturális Örökség (*Referência Cultural Brasileira*) címet. A nyelvek együttélését biztosítani kívánó támogató aktivitás részletes tanulmányozása során arra a következtetésre jutottam, hogy a nyelvpolitika Brazíliában egy erősen diverzifikált fogalom, és nem a nemzeti nyelv politikáját értik alatta, hanem azt az összefogó törekvést, hogy sok nyelv együttélésében biztosítani tudják az egyes nyelvek önmeghatározó kísérleteit és fejlődését. Kutatásaim során megállapítottam, hogy erős intenzitással ápolják az őshonos nyelveket, és azt is, hogy a brazil alkalmazott nyelvészet ezen kívül nemcsak a bevándorlók nyelveinek, hanem az ország hivatalos nyelvének, a portugál nyelvnek a történetét is továbbírja.

Értekezésem egyik fejezetében kifejtettem, hogy az európai kontinensen a portugál nyelvet érintő politikai intézkedések kétszintűek: országon belül, nemzeti szinten különítettem el a tényeket, és kitértem arra, hogy a portugál mint nyelvi tőke világot hódító útján nyelvi exportcikként terjedt tovább. Az európai portugál nyelvpolitika fő irányvonalait feltárva megállapítottam, hogy a nyelvi exportot követően a gyarmatosított területeken elsősorban a be nem avatkozások sorozata volt jellemző. Brazília meghódított területén az őshonos nyelvekkel kölcsönhatásba kerülő portugál és más idegen nyelvek mintegy importált tőkeként érkeztek az országba és itt egy teljesen ellentétes folyamat körvonalazódott. A brazil állam az ország területén használt nyelvekre irányuló aktív politikájával, befogadó támogatásával, tudatosan igyekszik minden egyes nyelvvel kapcsolatos jogot biztosítani és a többnyelvűség fenntartásának és ápolásának keretét adni. A nyelvi import során – terjedési irányainak, használatának és oktatásának összetett problematikája mellett – a nyelvpolitikai gyakorlat

¹⁸ Instituto do Patrimônio Histórico Artístico e Cultural – IPHAN, portal.iphan.gov.br/portal/montarPaginaInicial.do, Centro de Referência da Cultura Brasileira, ocaescolacultural.org.br/cultura-brasileira/, letöltés ideje: 2014.07.07.

¹⁹ In: portal.iphan.gov.br/portal/baixaFcdAnexo.do?id=840, letöltés ideje: 2014.07.08.

²⁰ *Decreto 7387, o Presidente do Brasil – Sr. Luiz Ignácio Lula da Silva reconhece o Inventário da Diversidade Linguística Nacional Art. 1º-5º*. In: planalto.gov.br/ccivil_03/_Ato2007-2010/2010/Decreto/D7387.htm, letöltés ideje: 2014.07.09.

egészen új jellegű tökévé kovácsolta és alakítja a portugál nyelvet, amely a sokféleségben meghatározó nyelvi örökséget képvisel.

Brazília szembetűnő példával szolgál a globalizálódó világ azon folyamatára, hogy egy térség nyelvi strukturálódása milyen tendenciát követhet. Az ország területére bekerült és egymással kölcsönhatásban álló nyelvek számának fentiekben összefoglalóan bemutatott kezelése, ápolásának, megőrzésének folyamata, fenntarthatóságának biztosítása az európai kontinensen használt portugál nyelvet érintő politikától eltérő szemléletet tükröz, és másfajta gondolkodást feltételez. Az európai portugál nyelv exportjának kihívásai több kontinensen ágaznak szerte, a portugál nyelvpolitikai törekvések kifelé irányulnak, a Brazíliába importált, és egész területén használt portugál nyelvnek és változatainak rendszerezésével az ország a belső folyamatokra koncentrál, a belső, nyelvek közötti kapcsolati rendszer stabilizálása mellett a dél-amerikai kontinensen használt nyelvváltozat olyan mértékben erősödni látszik, hogy az európai normaközponttal versenybe szállt.

A CPLP portugál nyelvet összefogó intézkedéssorozata bevezetésének és alkalmazásának, a portugál nyelvet egységesítő törekvéseknek a legnagyobb eredménye az Új Helyesírási Egyezmény (*Novo Acordo Ortográfico*), amelynek létrejöttéig a portugál nyelvre kétféle helyesírási szabályzat vonatkozott. A korábbi kétféle ortográfia létrejötte még a Portugál Köztársaság kikiáltásához köthető: 1911-ben Portugáliában létrehoztak egy egyszerűsített szabályzatot, amit Brazíliában nem vettek át, ettől az időponttól kezdve létezett a kétféle helyesírási mód. Az ezt követő évtizedekben több kísérlet történt az egységesítésre. 1990. december 16-án született meg a nyelvi együttműködés legfőbb eredménye, a négy részből álló új egyezmény, amit akkoriban a Portugál Nyelvű Országok Közösségének hét alapító tagállama és a megfigyelő státuszban levő tagja, Galícia írt alá.

Sokak szerint az egységes portugál nyelv használata könnyebbséget jelent mind a gazdasági, mind a kulturális együttműködések terén. Ez az Egyezmény két helyesírási szabályzatot egységesít: a Portugáliában és a Brazíliában használatosakat, valójában nem más, mint a brazíliai változatnak az európai beszélt nyelvváltozatba (*português padrão*) történő integrációja (Azevedo 2010). Az új, közös – a Közösség minden tagországára vonatkozó – egyezménynek meglehetősen nagy a visszhangja. A tagországok már ratifikálták, és folyamatban van alkalmazásának országonként állandóan változó és nem egységes ütemterv szerinti megvalósítása. Egy helyesírási szabályzat elfogadtatása hosszú folyamat, a Közösség politikusi meglehetősen liberálisak a bevezetés körülményeivel kapcsolatban²¹. A világ legmagasabb létszámú közösségi oldalán 2009. április 11-én létrejött egy „A portugál nyelvért, az Egyezmény ellen!” (*Pela Língua Portuguesa, contra o Acordo!*) nevű közösség²², amelynek tagjai szerint az egyezmény nem más, mint a portugál kultúra, mindannyi(n)k öröksége ellen elkövetett bűn. Ez a több országban hivatalos portugál nyelvet egységesítő törekvés kihat a normaközpontok tevékenységére, geopolitikai dominanciájára, valamint a portugálul írók és beszélők nyelvvel kapcsolatos attitűdjére.

Az új egyezmény a portugál nyelv két normaközpontjának cseréjeként vagy összevonásaként is értelmezhető, ez utóbbi a portugál nyelv többközpontúságát fenyegeti. E folyamat következményeit, hozzáadékat egy jövőbeni kutatás keretei között lehet majd később feltárni és/vagy a korábbi, az európai normaközpont ébredését, újraéledését vagy lehetséges eltűnésének okait és körülményeit vizsgálni. Ez a jelenség nyelvi konfliktus. E konfliktuson

²¹ Egy lisszaboni portugál-brazil csúcstalálkozó keretében 2013-ban aláírt Közös Nyilatkozat értelmében megerősítették az Egyezmény teljes körű alkalmazásának szükségességét minden tagországban, hogy ezzel hozzájáruljanak a portugál nyelv nemzetköziesítéséhez; ekkor egy újabb dátum jelent meg a bevezetési folyamat ütemtervében, miszerint Portugáliában – az eredetileg kitűzött 2010. decemberi határidő helyett – 2015. májusában; Brazíliában – az eredeti 2012. decemberi határidő helyett – 2015. december 31. napján lép teljes körűen életbe a szabályzat.

²² pt-br.facebook.com/contraoacordo, letöltés ideje: 2015.06.04.

túlmutató három lehetséges út új nyelvpolitikai és -tervezési stratégiák és intézkedések megjelenését fogja jelenteni, amelyek explicit módon hatással lesznek a korábbi, az új, vagy az egymás mellett párhuzamosan tovább működő normaközpontokra és a hivatalos portugál nyelvű országok nyelvi helyzetének alakulására, továbbá implicit módon befolyásolni fogják a portugál nyelv nemzetközi szerepének alakulását.

Nem jósolható meg, hogy a nyelv mint inkorporált kulturális tőke, hogyan alakítja át a generációk közti nyelvátadást érintő tényezők bővített fokozatú skáláján túlmutatva az adott területeken használt portugál nyelv általános fejlődését vagy veszélyeztetettségi fokát, és ezzel együtt átalakul-e a nyelvek hierarchiarendszere, megváltozik-e a portugál szerepe a nyelvek világot átszövő dinamikáját ábrázoló gravitációs modellben? Megjelenik-e ebben a modellben egy új nyelvként a brazil nyelv teljesen leválva az európai portugál nyelvről? Brazília szempontjából a portugál nyelv egy új szimbolikus tőke, amelynek új normarendszere rendelkezésre áll, státusz-alakulásának, lehetséges stabilizációjának folyamatában a nyelvpolitikai döntéshozók által szabott irányvonalak mentén a nyelvet használó közösség attitűdje lehet meghatározó.

Irodalom

- Azevedo, D. (2010): *Política de Língua em Portugal*. In: Português língua não-materna, Janeiro, In: <http://www.ensinobasico.com/ensino-do-portugues-lingua-nao-materna-12/151-politica-de-lingua-em-portugal>, letöltés ideje: 2014.07.02
- Baxter, A. N. (1992): *The Portuguese as a pluricentric language*. In: Clyne, M. (szerk.): *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*, de Gruyter, Berlin/New York, 11-45.
- Bochmann, K. és társai (1993): *A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, 25-69.
- Crystal, D. (2003): *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest
- Endruschat, A. - Schmidt- Radefeldt, J. (2006): *Einführung in die portugiesische Sprachwissenschaft*. narr studienbücher, Gunter Narr Verlag Tübingen
- Hamel, R. E. (2007): *Sprachimperien, Sprachimperialismus und die Zukunft der Sprachenvielfalt*, In: „Die Macht der Sprache“, Mehrsprachigkeit – Sprachenpolitik – Sprachbildung In: JAHRBUCH DEUTSCH ALS FREMDSPRACHE, Intercultural German Studies Band 33, (Hg. Konrad Ehlich, Sabine Lambert), 141-173., <http://www.hamel.com.mx/ArchivosPublicaciones/2008h%20Sprachimperien%20Sprachimperialismus.pdf>, letöltés ideje: 2013.08.14.
- Kordić, S. (2009): *Plurizentrische Sprachen, Ausbausprachen, Abstandsprachen und die Serbokroastistik*. In: <http://bib.irb.hr/datoteka/436361.AUSBAU-ABSTAND-PLURIZENTRISCH.PDF>, letöltés ideje: 2013.07.19.
- Labrie, N. (1993): *Nyelvpolitika*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, 15-24.
- Llari, R. - Basso, R. (2006): *O português da gente – a língua que estudamos, a língua que falamos*. Editora Contexto, São Paulo
- Ortutay K. (2011): *Nyelvi tervezés, nyelvpolitika*. In: Balázs Géza (szerk.) (2011): *Nyelvészetről mindenkinek – 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter Kultúra-, Nyelv-, és Médiakutató Központ Nonprofit Kft., Budapest, 246-248.
- Rosa, G. L. De (2007): *Unimultiplicidade e Policentrismo do Português no Século XXI*. http://iberystyka-uw.home.pl/pdf/Dialogos-Lusofonia/Coloquio_ISII-UW_27_ROSA-Gian-Luigi-De_Unimultiplicidade-e-policentrismo-do-portugues-no-seculo-XXI.pdf, letöltés ideje: 2013.07.19.
- Saraiva, J. H. (2010): *Portugália rövid története*. Equinter, Budapest

Szépe Gy. (2001): *Nyelvpolitika – Múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs

Szépe Gy. - Derényi A. (szerk.) (1999): *Nyelv, hatalom, egyelőség – Nyelvpolitikai írások*. Corvina, Budapest